

ZAMONAVIY TA'LIM JARAYONIDA TALABALAR MUSTAQILLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Saliyeva Diloram Abdullayevna,

*Qo'qon davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini mudiri, psixologiya fanlari nomzodi,
professor*

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarda mustaqillik sifatini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari masalasiga bag'ishlanadi. Dastlab, mustaqillik tushunchasiga nisbatan ilgari surilgan ta'riflarning mazmuni bayon qilingan. Shuning bilan birga talablarning ta'limiy faoliyatlarida mustaqillik sifatlarini rivojlantirishning psixologik imkoniyatlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim faoliyati, talaba shaxsi, faollik, mustaqillik, mustaqil ta'lim, kasbiy rivojlanish, tizimlashtirish, rejalashtirish, boshqarish, irodaviy harakat, shaxs faolligi, aqliy xususiyatlar.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ СТУДЕНТОВ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Салиеву Дилорам Абдуллаевну,

*заведующая кафедрой "Психология" Кокандского государственного университета,
кандидат психологических наук, профессор*

Аннотация. В статье рассматриваются психологические особенности развития качества самостоятельности у студентов в современном образовательном процессе. Сначала изложено содержание определений, выдвинутых относительно понятия независимости. Вместе с тем, представлены психологические возможности развития качеств самостоятельности в образовательной деятельности студентов.

Ключевые слова: образовательная деятельность, личность студента, активность, самостоятельность, самостоятельное обучение, профессиональное развитие, систематизация, планирование, управление, волевые действия, активность личности, умственные особенности.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DEVELOPING STUDENT INDEPENDENCE IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS

Salieva Diloram Abdullaevna,

*Head of the Department of "Psychology" of Kokand State University, Candidate of
Psychological Sciences, Professor*

Abstract. The article is dedicated to the issue of the psychological characteristics of developing the quality of independence in students in the modern educational process. First, the content of the definitions put forward in relation to the concept of independence is described. At the same time, the psychological possibilities for developing the qualities of independence in the educational activities of students are presented.

Keywords: educational activity, student personality, activity, independence, self-education, professional development, systematization, planning, management, volitional action, personal activity, mental characteristics.

Ma'lumki, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan

hozirgi sharoitda, zamonaviy jamiyat oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisiga alohida talablar qo'yimoqda. Ular orasida faollik va mustaqillik kabi fazilatlar muhim o'rin tutadi.

Rivojlanib borayotgan axborot muhitida faol mo'ljal olishga, ortib borayotgan axborot oqimi ta'sirida kasbiy voqelikni o'zgartirishga qodir bo'lish uchun mutaxassis o'z kasbiy darajasini doimiy ravishda takomillashtirib borishi, kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtirish va qayta ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishi lozim. Bu esa, o'z navbatida, talabada kasbiy ahamiyatga molik ma'lumotlarni mustaqil, faol izlash ko'nikmalarini rivojlantirish zaruratini birinchi o'ringa qo'yadi.

Talabada yangi bilimlarni mustaqil va axborotni o'zlashtirish qobiliyatini rivojlantirishda talabalarning mustaqil ishlash qobiliyati muhim o'rin tutadi. Shuning uchun shaxsning "mustaqillik" kabi fazilatini rivojlantirish oliy o'quv yurtida muvaffaqiyatli o'qish, kasb-hunar egallash va keyinchalik uzluksiz ta'lim olishning muhim sharti, garovi bo'ladi.

Mustaqillik atamasi psixologik-pedagogik adabiyotlarda keng qo'llaniladi. Uning ta'rifini taniqli olimlarning tadqiqotlarida ko'rib chiqamiz.

Mustaqillik - bu shaxsning sifati bo'lib, uning ijtimoiy ahamiyati uning yo'nalishi, insonning sub'yekt sifatidagi faollik darajasi bilan belgilanadi (B.G.Anan'yev, V.P.Bespalko); ehtiyoj, mustaqil fikrlash qobiliyati, yangi savolni, yangi muammoni ko'rish va qo'yish, yangi vaziyatda mo'ljal olish qobiliyati (V.V.Davidov); topshiriqni individual bajarish, bilish vazifalarini hal qilish qobiliyati (I.Ya.Lerner); masalani hal qilishning ma'lum usulini tanlash va amalga oshirishni ta'minlaydigan shaxs xususiyati (A.N.Leontev); rahbarlarning bevosita rahbarligisiz va amaliy yordamisiz o'z faoliyatini tizimlashtirish, rejalashtirish va boshqarish qobiliyati (K.K.Platonov); fikrlash jarayonlarining mahsuldorlik sharti, aqlning xususiyati (S.A.Smirnov); aqliy faoliyatni tavsiflovchi irodaviy harakat, shaxs faolligining belgisi, uning bilishga intilish qobiliyati (G.I.Shukina).

Taniqli psixolog S.L.Rubinshteynning ta'kidlashicha, haqiqiy mustaqillik o'z negizida harakatlarning ongli motivasiyasini o'z ichiga oladi va uning asosiy xususiyati shundaki, bu harakatlar "o'zgalar ta'siri va ta'siriga berilmaydi" - va bu, olimning fikricha, o'zboshimchalik emas, balki iroda mustaqilligining haqiqiy ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi "chunki insonning o'zi boshqacha emas, balki shunday harakat qilish uchun ob'yektiv asoslarni ko'radi" [1].

Zamonaviy tadqiqotchi T.I. Shamovanning fikricha, mustaqillik shaxsning yetakchi fazilatlaridan biri bo'lib, u "qiziqishlarning yo'nalishi va barqarorligida..., o'quv-bilish maqsadiga erishish uchun irodaviy sa'y-harakatlarni safarbar etishda namoyon bo'ladi" [2].

A.Ye.Bogoyavlenskaya talabalarning "bilish mustaqilligi" haqidagi tadqiqotlarida ta'kidlashicha, bu tushunchaga "ilmiy va ijtimoiy-siyosiy ma'lumotlardan mustaqil foydalanish, ularni amaliyotda qo'llash qobiliyati, o'zining va boshqalarning harakatlarini tanqidiy mushohada qilish qobiliyati, faktlarni to'g'ri baholash, mohirona umumlashtirish va tegishli xulosalar chiqarish hamda qarorlar qabul qilish" kiradi [3].

Turli tadqiqotchi olimlarning ta'riflaridan ko'rishimiz mumkinki, mustaqillik shaxsning yetakchi sifatlaridan biri sifatida ham, irodaviy harakat sifatida ham, "iroda mustaqilligi" sifatida ham, barcha irodaviy kuchlarni safarbar qilish sifatida ham, o'z harakatlarini tanqidiy mushohada qilish qobiliyati sifatida ham tushuniladi.

Bizning tadqiqotimizga K.K. Platonov va G.G. Golubevning tushunchalari yaqinroq bo'lib, ular mustaqillikni pedagogik nuqtai nazardan rahbarning bevosita doimiy rahbarligisiz va amaliy yordamisiz o'z faoliyatini tizimlashtirish, rejalashtirish va boshqarish qobiliyati sifatida tavsiflaydilar [4].

Ilmiy-texnik axborotning jadal o'sishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal

rivojlanishi sharoitida oliy maktab talabalarining ijodiy qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantirishi, ulardan tez o'zgaruvchan muhitda yaxshi yo'l topa oladigan, ta'lim jarayonida yuzaga keladigan muammolarni mustaqil hal qila oladigan mutaxassislarni tayyorlashi kerak. Bu esa oliy ta'lim muassasasida o'qitish mazmuni, shakli va metodlarini muntazam takomillashtirib borishni taqozo etadi.

Shu munosabat bilan pedagogik jarayonda talabalarining vazifalari va funksiyalari o'zgaradi. L.F.Zokirovaning fikricha, "inson ta'limi shaxsning mustaqilligiga tayanmasa, yangi kashfiyotlar va nazariyalarga to'liq yetib bora olmaydi hamda oliy o'quv yurti va ishlab chiqarish talablariga javob bera olmaydi" [5]. Shunday qilib, oliy ta'lim muassasasidagi pedagogik jarayonning asosiy vazifalaridan biri talabalarining o'quv jarayonida faol, maqsadli ishtirok etishini va uni mustaqil boshqarishini rag'batlantirish va bunga imkon berishdan iborat. Bunda talabalarda mustaqil, kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni faol izlash, ya'ni mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim rol o'ynaydi.

Mustaqil ish, P.I.Pidkasisning fikricha, mustaqillikni rivojlantirishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Muallif mustaqil ish ta'limning shakli yoki usuli emasligini, uni ta'lim oluvchilarni mustaqil faoliyatga jalb etish vositasi, uni mantiqiy va psixologik tashkil etish vositasi sifatida ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi [6]. A.I. Zimnyaya, o'z navbatida, mustaqil ishni talabaning yuqori darajadagi o'zini o'zi anglash, intizomlilik, mas'uliyatlilik va refleksivlikni talab qiladigan o'quv faoliyatining eng yuqori turi sifatida ta'riflash kerakligini ta'kidlaydi [7]. Shunday qilib, biz oliy ta'lim muassasasida o'quv jarayoni davomida talabalarining mustaqil ishlarini to'g'ri tashkil etish ularning mustaqilligini rivojlantirishga samarali ta'sir ko'rsatishi kerakligini tushunamiz.

Mustaqillikni rivojlantirish - oliy ta'lim muassasasidagi o'quv faoliyati doirasida amalga oshiriladigan doimiy uzluksiz jarayondir.

O'quv faoliyati maqsadga yo'naltirilgan, majburiy, ixtiyoriy, natijaviy bo'ladi. Unga mustaqil ishlarni kiritish orqali talabada muayyan ko'nikmalarni rivojlantirish uchun sharoit yaratish mumkin.

Shunday qilib, mustaqil ish davomida talaba quyidagilarni bajara oladi:

- o'rganilayotgan fan bo'yicha nazariy materialni o'zlashtirish (alohida mavzular, mavzularning alohida savollari, alohida qoidalar va boshqalar);
- olingan bilimlarni zarur amaliy vositalardan foydalangan holda mustahkamlash (masalalar yechish, nazorat ishlarini bajarish, o'zini o'zi tekshirish uchun testlar va boshqalar);
- olingan bilim va amaliy ko'nikmalarni predmetli vaziyatlarni tahlil qilish va hal qilish jarayonida qo'llash (guruh muhokamasi, ishbilarmonlik o'yini doirasidagi ish, "keysarlar" bilan ishlash, aniq vaziyatni yozma tahlil qilish, loyihalar ishlab chiqish va boshqalar);
- olingan bilim va ko'nikmalarni yangi vaziyatda qo'llash (bitiruv, diplom ishi, ilmiy-tadqiqot ishi yozish).

Pedagog-tadqiqotchi Z.L. Shintarning fikricha, ta'lim oluvchining mustaqil ishlashi jarayonida, shuningdek, uning mustaqilligini rivojlantirishda pedagog va o'quvchining o'zaro hamkorligi muhim rol o'ynaydi. O'quvchi yakka tartibda ishlashi mumkin, lekin qiyinchiliklar yuzaga kelganda o'qituvchiga murojaat qilishi va hamkorlikdagi faoliyatni yo'lga qo'yishi mumkin [8].

Darhaqiqat, zamonaviy bo'lajak mutaxassisning mustaqilligi ko'rsatkichi uning shaxsiy sifatleri bo'lib, ular o'z oldiga maqsad qo'yish, faoliyatni mustaqil tashkil etish orqali unga erishish yo'llari va vositalarini topa olish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Mustaqillikning belgilaridan biri esa talabalarining o'qituvchi rahbarligida amalga oshiradigan bilish faoliyatidir. Ushbu sifat rivojlangani sari pedagogik qo'llab-quvvatlash darajasi kamayishi, talabalarining mustaqillik darajasi esa ortishi mumkin.

Mustaqil o'quv ishlarini rejalashtirish, tashkil etish va amalga oshirish o'qituvchi ishtirokisiz

yoki uning nazorati ostida amalga oshiriladi. Bu esa eng muhim ta'lim vazifalaridan biridir. Pedagog uchun bilimlarni uzatish emas, balki talabalarda mustaqil ishlash ko'nikmasi va o'rganishga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish, bilimlarning turli manbalaridan foydalanish, ya'ni ularga adekvat maqsadlarni qo'yish va ularga erishishni o'rgatish muhimdir. Shunga o'xshash nuqtai nazar zamonaviy olim A.M. Veryaskinaning tadqiqotlarida ham qayd etilgan bo'lib, u talabalarining mustaqil ishini tashqi va ichki tomonlarga ega bo'lgan o'quv mustaqil faoliyatini tashkil etish shakli sifatida taqdim etadi: talabaning o'qituvchi ishtirokisiz topshiriqlarni mustaqil rejalashtirish va bajarish qobiliyati tashqi tomon sifatida namoyon bo'ladi; talabaning motivatsion, ehtiyoj-hissiy sohalari, uning intellektual va irodaviy sa'y-harakatlari esa jarayonning ichki, muhim jihati hisoblanadi [9].

Albatta, bu pozitsiya, ayniqsa, motivatsiya va mustaqil ta'limga bo'lgan ehtiyoj borasida inkor etib bo'lmaydigan holatdir. Ammo bunda shuni ta'kidlash zarurki, mustaqillikning dastlabki negizi mustahkam nazariy bilimlar zahirasi va intellektual ko'nikmalar arsenalidir.

Talabalar mustaqil ishining rolini kuchaytirish oliy ta'lim muassasasida o'quv-tarbiya jarayonini tashkiliy yangilashni anglatadi. Bu esa o'qish qobiliyatini rivojlantirishga, talabada o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyatini shakllantirishga, olingan bilimlarni ijodiy qo'llashga yordam berishi kerak. Biroq, oliy ta'lim muassasasidagi ish tajribasi shuni ko'rsatadiki, mustaqil ish, uni rejalashtirish, tashkiliy shakllari va usullari, natijalarni kuzatish tizimi oliy ta'lim amaliyotidagi eng zaif joylardan biridir. Bu pedagogika nazariyasining, ayniqsa, zamonaviy ta'lim vaziyatiga (modul-reyting ta'limi, pedagogik monitoring tizimini joriy etish va boshqalar) nisbatan yetarlicha o'rganilmagan muammosidir.

Talabalar tomonidan bilimlarni mustaqil to'ldirish, ma'lum vazifalarni hal qilish ko'p jihatdan oliy ta'lim muassasasida o'quv-kasbiy tayyorgarlik kontekstida ularning mustaqil faoliyati jarayoni qanday tashkil etilganligi bilan belgilanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, tashkil etish ikki tomonlama jarayondir. Pedagogik ma'noda tashkil etish, bir tomondan, pedagogning pedagogik vaziyatlar ichida o'ziga, sub'yekt sifatida mumkin bo'lgan o'z harakatlariga, tahlil qilishga, tegishli harakatlarni rejalashtirishga, pedagogik faoliyatni nazorat qilish va tuzatishga, maqsadga muvaffaqiyatli erishishga qaratilgan harakatlari sifatida tushuniladi. Boshqa tomondan, tashkil etish pedagogning talabaga pedagogik vaziyat, pedagogik faoliyatning boshqa sub'yekti sifatida qaratilgan harakatlarini o'z ichiga oladi.

Talabaning mustaqil faoliyatini tashkil etish orqali pedagog o'z harakatlarini amalga oshiradi. Tashkiliy xarakterdagi o'z harakatlarida aniqlanadi. Talaba ham o'z navbatida tashkil etish jarayoniga qo'shilib, pirovardida o'zining faoliyat yo'nalishini belgilab oladi.

Talabalarining mustaqil ish jarayoniga rahbarlik qilish o'qituvchi tomonidan bo'lajak (yoki mavjud) kasbda o'zini o'zi takomillashtirishning asosiy sharti kasbiy muhim sifatlarni rivojlantirish, ulardan biri "mustaqillik" shuningdek, mustaqil ta'lim olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish ekanligini tushunishni nazarda tutadi. Bunday sifadni rivojlantirishda o'ziga, o'z faoliyatiga nisbatan ma'lum munosabat tarkib topadi. Bo'lajak mutaxassisning shaxsiy va kasbiy jihatdan o'zini o'zi takomillashtirishi uchun sharoit yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии - СПб: Питер, 2000 – 712 с.
2. Шамова Т.И. Условия формирования умственной самостоятельности будущего учителя: автореф. дис. канд. пед. наук. – Л., 2013. – 20 с.
3. Развитие познавательной самостоятельности студентов: монография / А.Е. Богоявленская // Тверской государственный ун-т, 2004. – 152 с.

4. Платонов К.К., Голубев Г.Г. Психология. – М.: Высшая школа, 1977. – 256 с.
5. Закирова, Л.Ф. Стимулирование и развитие самостоятельности, мыслительной деятельности, активности студентов в учебном процессе: Сборник научных статей Казанского государственного университета. -Казань: Казан. гос. ун-т, 2004.- 348 с. С. 112-116.
6. Педагогика: учебник для вузов / под ред. П.И. Пидкасистого. – 2-е изд. перераб. и доп.- М.: Академия, 2014. – 619 с.
7. Зимняя А.И. Педагогическая психология: учебник для вузов / А.И. Зимняя. – 3-е изд., пересмотр. – М.: МПСИ; Воронеж; Модэк, 2010. – 447 с.
8. Шинтарь З.Л. Формирование интеллектуальной самостоятельности младших школьников в учебной деятельности: автореф. дис. канд.пед.наук / З.Л. Шинтарь // Белорусский государственный педагогический ун-т имени Максима Танка. – Минск, 2009. – 21 с.
9. Веряскина А.Н. Организация самостоятельной работы студентов вуза: этапы, принципы, формы // Инновационное развитие науки и образования: сборник статей II Международной научно-практической конференции: в 2 частях / Отв. ред. Г.В. Гуляев, 2018. – С.209-212.